

**СЕМЕЙСТВОТО КАТО СОЦИАЛЕН ФАКТОР, ПОРАЖДАЩ ДЕВИАНТНО
ПОВЕДЕНИЕ У МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ**

Румен Василев – юрист, ас., д-р

преподавател в катедра „Социални дейности”

при Медицински факултет, Тракийски университет – Стара Загора

rumvas2003@yahoo.com

Резюме

Идеята за представянето на анализа на настоящата тема е да се подпомогне процеса на обучение на студентите от специалността „Социални дейности” при „Медицински факултет” в Тракийския университет. В настоящата разработка авторът представя основните щрихи на този значим фактор на влияние върху модела на поведение на децата. Целта е студентите да осмислят ролята на семейството и семейната среда като средство на влияние, водещо при определени негови характеристики и при определени случаи до девиантност в поведението на малолетните и непълнолетните.

Ключови думи: *девиантно поведение, малолетни, непълнолетни, семейство*

Факторите, влияещи върху израстването и развитието на малолетните и непълнолетните и особено върху девиантното им поведение, са многоаспектни. Социалната рамка на тяхното влияние включва следните социални модели: семейството, държавата и социокултурната среда.

Предмет на анализ в настоящата разработка е семейството и семейната среда, като фактор, моделиращ израстването и цялостното поведение на малолетните и непълнолетните. От гледна точка на социализацията си човек започва този процес от момента на своето раждане, т. е. от семейната среда, която съдържа влиянието и поведението на обществото, натоварено в различни периоди от своето развитие с различен икономически, социален и политически уклон. При нарушаване на връзките в обществото при дисбаланс между желаното и разписаното в правните норми и реализирането им в реалния жизнен сектор е възможно да възникнат колизии в социалните и личностните взаимоотношения. Деконструкцията на семейството и дисфункцията на неговите характеристики пораждат предпоставки за девиантност в поведението на малолетните и непълнолетните, защото са свързани с развитието на детското съзнание и остойностяване на значимите елементи в същността на обществото. Социалната, институционалната и финансовата криза нарушават приоритетите на правовия ред в държавата и променят посоката на модела на нормално функциониране на социалния фактор семейство, на спазване на неговите изначални функционални характеристики.

Семейната среда е факторът, влияещ върху цялостното поведение и в частност върху девиантното на малолетните и непълнолетните. Представя се като една от основните социални единици със своите структура и функции, което поради значимостта си и динамиката на процесите в него е обект на разглеждане от редица науки, като социологията, педагогиката, икономиката, психологията, философията и социалната работа, като наука. Тенденциите в динамиката на социалната среда показват, че те се отразяват върху него и го променят в структурен и функционален план, но то запазва силата на своята значимост. Като социална институция семейството носи своята „важност на обществените резултати”, защото функциите на обществото са заложили в и

изпълнявани от него. За малолетните и непълнолетните средата на семейството е най-важната, защото се очаква тя да създаде комфортната атмосфера на обгрижване, спокойствие, сигурност и защита. В семейната среда е мястото, където то ще избегне страховете си и ще се чувства равнопоставено на останалите членове на фамилията, макар че от друга страна, тази зависимост го поставя в неравносилно положение спрямо възрастните. Затова е важно дали и до колко ще се чувства слабо и беззащитно и до каква степен и с чия помощ ще изгражда и защитава своята автономност. Семейните ценности, моралът в семейната среда, липсата на агресия в общия психоклимат, взаимното доверие и вяра, позитивните нагласи на родителите, любовта към децата, грижите и усилията, които се полагат за тях, създават среда и условия за нормалното израстване и развитие на малолетните и непълнолетните.

Неналичието на тези ценности или нарушената им вътрешна устойчивост, както и условието, че родителите не са в състояние да ги преодолеят, е възможно да доведе до криза в семейните отношения, която се отразява негативно върху децата. Независимо от произхода на причините (а тези причини могат да бъдат много, при това понякога с произход извън семейството, като - внезапна смърт, убийство, неочаквано и непонятно за децата действие, бягство или отсъствие на родителите, продължително боледуване, продължителна безработица, употреба или злоупотреба с опиати, крайна бедност) за семейния дисбаланс, за криза в семейните отношения или за разпад на семейството въобще, се очаква именно от семейната среда да изгради у детето готовност (подплатена с познания за света извън фамилията и за част от неговите характеристики), за да се намали негативната сила от един бъдещ и при това неизбежен негов сблъсък с реалностите на живота. С малолетните и непълнолетните трябва да се разговаря и да им се обяснява същността на ситуацията (средата, нормата), за да се избегне възможността за девиантност в поведението им.

Най-значима за детското отглеждане, развитие, възпитание и обучение е ролята на родителите. Техните знания, умения, последователност, амбициозност и воля редом с условията, свързани с битовите характеристики, при които малолетните и непълнолетните се развиват, формират детската идентичност. Появата на термина „идентичност“ се свързва с името на Ериксън, но идеята за психическото съдържание, подобно на това, което се включва в идентичността, се открива още при Фройд, защото понятието „идентификация“ се появява за първи път в книгата му „Тълкуване на сънищата“ и означава „... несъзнателен процес, благодарение на който индивидът мисли, чувства или действа като друг човек“. Той счита, че идентификацията е механизъм за усвояване от детето на образци на поведение, заети от възрастните. В развитието си децата са подвластни на родителите и родителските амбиции и е възможно, когато те са свръхамбициозни и притискат детето си да се справя с поставените задачи, или когато са крайни в изискванията си и са нетолерантни спрямо неговите действия, то да се демотивира и обезкуражи. В такива моменти у децата се формира горчивото чувство за непълноценност поради несправяне с поставените задачи. Възможно е да се стигне до усещане на отчужденост и стрес от скандали и последващи наказания заради неизпълненото от тях, до чувство на съмнение във възможностите им и до срам от случилото се, които във всички случаи влияят негативно върху децата. Подобни родителски действия пораждаат ответна негативна реакция у децата, свързана с възможността от отказ от изпълнение или свързана с бягства

(от стаята, дома, двора, училището) заради страха от неизпълнението на поставената цел. Родителският надзор, свързан със свръхконтрола, породен от свръхамбициозност, води до крайни (понякога продължителни във времето) и негативни последици върху психиката на децата. В такива случаи можем да разглеждаме детската реакция като девиантно поведение, като действие извън пътя на нормата, начертан и наложен в семейната среда. Агресивното, крайното поведение на родителите, поведението, което води до насилствени действия спрямо друг член от семейството (най-драматично е, когато това са децата в него) е средата, която лишава децата от възможността да намерят правилния път на поведение и развитие и търсят решаване на проблемите си извън моралните и правни норми. Слабият (или отсъстващ) родителски идентитет, неефективната ценностна ориентация (често липсваща), необразоваността и неумението да комуникират с децата си като равни, погават процеса на формиране на ценностите у децата, лишава ги от позитивния пример за подражаване и ги отчуждава от семейството. В подобни случаи децата пренастройват мисленето си, търсейки собствената си идентичност извън семейната рамка, при това съвсем умишлено, защото търсят своята свобода (така, както те я разбират), което най-често завършва с нарушаване на морала и правото и очертава посоката на девиантното им поведение. Когато родителите (освен такива) не са и приятели, и партньори, децата (в обучението, образоването и в игрите), когато са подвластни на неконтролируеми емоции и действия, когато стоварват целия си негативен емоционален и физически заряд върху тях, когато прекрочват границите на нормалността, стигайки до посегателства и още по-крайни действия, очаквано мислим и виждаме в тези им действия корените на девиантното поведение на малолетните и непълнолетните. Защото отдавна е известно, че ответната реакция на насилието (като, разбира се, не изключваме християнските постулати) е насилието. В този аспект е приносна и актуална „теорията за значимостта на интегрирания когнитивен антисоциален потенциал“.

Спокойствието в семейната среда се отразява като спокойствие и в психиката на децата, а всеки импулс, свързан с напрежение в нея и доловен от тях, се отразява негативно и влияе в посока на развитието им извън нормата, защото ги обезсилва, поставяйки значими, влияещи им, но нерешими от тях въпроси. Когато усетят кризисни международителски отношения, те си задават въпроса кой е виновен, като в същото време не са в състояние да открият истината сами, което е предпоставка за погрешен избор. В този смисъл добронамереността и хармонията в семейните отношения са факторите, предпазващи децата от девиантно поведение, защото имунизират психосоциалната им същност от подобни действия. Всичко, което семейството предлага, на което семейството учи децата, трябва да е важно, значимо и изпълнимо от тях, защото това е елементът, който изгражда взаимността и доверието. Произходът на девиантното поведение на малолетните и непълнолетните в най-голяма степен можем и трябва да търсим в семейната среда. За да не се превърне в среда, пораждаща девиантно поведение на децата, семейната среда трябва да създаде условията те да узряват за собствени решения и действия, за да изпитат нуждата сами да създават усещане, което Ериксън нарича „... чувството за създаване“. Неналичието на семейния диалог води до емоционална нестабилност, зависимост и липса на социална култура у децата, т. е. налице са всички основания за бъдещо девиантно поведение, поради факта, че във всички случаи децата ще се научат, ще придобият някаква представа за социалната среда, за живота, но когато това не се случи в семейната среда, а се даде възможност улицата да подскаже и учи децата на спазване на

морални и правни норми, се отваря пътят към подобно поведение. Конфликтите в семейството нанасят непоправими травми в съзнанието на малолетните и непълнолетните и те реагират с особена чувствителност на проблемите, възникващи в него, поради което или губят мотивация и унинат, или възпроизвеждат асоциалните поведенчески модели, заимствани от родителите в училищната среда. Семействата с асоциална ценностна система или с други дефицити във функционирането си оказват съществено негативно влияние върху формирането на личност с девиантно поведение.

При доминиране в такава среда на властническите модели на отношения, при наличие на авторитаризъм в родителското поведение, посегателства и физическо насилие върху членовете от семейството неизбежно приемаме тези обстоятелства като предпоставки за развитие на девиантно поведение при децата. Когато семейната среда е наситена с непочтеност и жестокост в междуличностните отношения, които потискат индивидуалните потребности и развитието на детето, когато е налице строг, груб, обиден и въобще унизителен за децата родителски подход или контрол, водещ до формирането на социално неадекватна детска психика или до деформиране на адекватната, приемаме, че по същество това са характеристични белези на последващо развитие на девиантност в поведението. Асоциалната наситеност и продължителността във времето на непълноценните семейни взаимоотношения, при които се наранява и обременява детската психика и емоционалното усещане, които пречат или спират нормалния път и характер на домашното възпитание, дава възможност за развитие на среда, пораждаща девиантно развитие. Ранното развитие и наситеността в подрастващата възраст на тези негативни елементи изграждат и моделират порочност, и във връзката между родителите и във връзката между родителите и децата.

Подобна семейна среда травмира трайно и понякога непоправимо води психиката на малолетните и непълнолетните до аномалии в развитието, до ниско ниво на образователно развитие или до липса на такова в интелектуалното им израстване. Израстващите в подобна среда деца или губят част от своето самочувствие и личностни характеристики и се поставят в подчинено на средата положение или с развитието си избират като контрапункт, като компенсаторен елемент на досегашния си статус авторитаризма и агресивността за норма и позиция на поведението си. Това свое развитие те компенсират, като упражняват психическо и физическо насилие върху други деца, за които разбират или узнават, че нямат техните проблеми, а растат и се развиват в нормална семейна среда, или извършват друг вид противообществени прояви. Произходът на девиантното им поведение е породен от влошения микроклимат на семейната среда. Когато родителите, брачни партньори, са имали различни представи за съвместния си живот, или когато поради някакви причини те са неудовлетворени от съвместното съжителство и то е непоправимо нарушено, се търси разрешение на ситуацията чрез развода, като единствената правова стъпка. Влошените взаимоотношения между родителите водят до проблеми или разпад на семейството и отчуждават децата от тях. При тези условия посоката на развитие на малолетните и непълнолетните да бъде такава, че да се създадат предпоставки, характеризиращи бъдещо девиантно поведение.

При нарушено семейно равновесие или при развод има срив на стойността на степента на тежест на родителското мнение. В множество случаи децата остават „глухи” за

всичко, казано от родителите им. На практика родителското мнение се обезсилва и девалвира и предвид обстоятелствата, произтичащи от раздялата или от развода, то остава нечуто, неразбираемо и се превръща в еднолично. То вече не е носител на онзи висок заряд и критерии за сетивата на децата, приемани от тях досега смислено и без условности.

Общозвестно е, че в семейството функциите между родителите са разпределени (каквато и относителност да носи тази констатация), като от една страна е майката, която най-често се асоциира с топлината и грижата за дома, с нежното отношение към детето, с ласката, с прошката и с разбирането, докато бащината роля е свързана с по-респектиращ тон, с контрола по спазването на възложеното, с налагане на санкции при неизпълнение и като цяло с по-твърдата воля и характер. Но независимо от тези основни и най-често срещани „роли” в едно семейство, когато в него липсват ясните норми, правилата и хармонията, а са налице честите недоразумения и конфликти между родителите, тези обстоятелства винаги се усещат от децата и рефлексията върху тях винаги е негативна с особена тежест и влияние върху психическото им развитие. В този смисъл при подобна атмосфера е възможно поведенческите отклонения да се проявяват в ранна детска възраст. Още повече, че днес родителите, загрижени за решаването на множеството социални, икономически и финансови проблеми, свързани със семейството, са оставили в голямата си степен функцията за възпитанието на децата си на училището. Като следствие от това днес повече от всякога децата на тийнейджърска възраст растат под влиянието на авторитети извън семейството, а понякога и извън училището. В повечето случаи, в днешното ни съвремие преобладаващите семейства са от две поколения (родители и деца), като все по рядко се среща старият патриархален модел на голямото семейство, състоящо се от няколко поколения, живеещи заедно, в което всяко поколение обучава и възпитава следващото чрез труда и резултатите от поведението си. В днешно време се забелязва и друга тенденция, наситена с негативизъм, която е свързана с увеличаващия се брой на малолетните семейства, както и на тези малолетни, които живеят на съпругески начала и имат деца. Това обстоятелство, известно в обществото като феноменът „деца раждат деца”, е изключително остър и социален, и правен проблем с трайни и негативни последици и за детето, и за семейството или съжителстващите. Много рядко се случва детето, родено от деца (като правна категория) да остане в семейството или да остане при съжителстващите. Реалностите показват, че в огромен процент от случаите новороденото е оставено в институция, откъдето започва неговият дълъг и сложен път на растеж и развитие, изпълнени с рискове и лишен от родителски грижи, което вече е предпоставка за девиантност в неговото развитие. За съжаление проблемът „деца раждат деца” се оказва всеобхватен и с много тежки последици, защото неговият обхват отдавна е трансграничен, дори се превръща в световен проблем. От гледна точка на развитието на децата в едно семейство от особено значение е и техният брой в него и в този смисъл, когато не са налице факторите, сплотяващи семейната среда, е възможно значително по-често да се създадат условия, водещи до деформация в емоционалния свят на децата и промяна в ценностната им система, а оттам и до възможности за девиантност в поведението им. Възможностите да възникнат проблеми в едно семейство са многоаспектни и в този смисъл е възможно това да се случи както при семейства със собствени, така и при семейства с осиновени деца, където най-често след разкриване на осиновителния акт започват противоречия между осиновителите и осиновеното дете, като много често тези разкрития накарват детската психика и провокират негативни последици, като затваряне

в себе си, усещане за неразбиране и непълноценност, бягства от дома, бягства от училище и други противоправни прояви. Много тежки следи в развитието на подрастващите оставят негативните действия на родителите алкохолици или наркомани, на тези с отклонения в сексуалното поведение, с извършени престъпни прояви, както и тези, решаващи с физическо насилие проблемите в семейството си. Повод за възникването на сериозни конфликти в семейството, които се отразяват траматично, а понякога и пагубно върху децата, които могат да доведат до наличие на елементи на девиантно поведение, могат да се окажат формите и наличието на алкохолизъм или наркомани сред родителите. Тези обстоятелства можем да приемем като индикатори, по които можем да съдим за евентуален срив в брачните взаимоотношения. Проблемът е в обстоятелството, че този тип родители не само могат да създадат сериозни семейни конфликти, но техните действия, бездействия, а понякога и безпомощност могат да имат пагубно отражение и трайно негативно влияние и последствия върху децата в семейството. Твърде често родителите-алкохолици или тези, които са наркомани, са в състояние да предизвикат внезапни психически и дори физически травми върху децата си поради непредсказуемите промени в настроението си и невъзможността те да бъдат контролирани. Семейната среда на такъв тип родители е деструктивна и асоциална. Тя се разраства до граници, които нарушават морала и влияят върху цялостната ценностна система на малолетните и непълнолетните по неблагоприятен, негативен, порочен и в крайна сметка пагубен за тях начин. Освен това подобна семейна среда оказва косвено, а понякога и пряко въздействие и влияние, създавайки предпоставки и опасност от въвличането им в нея и от превръщането на самите деца в алкохолици или наркомани. Въобще при родители със зависимости е много възможно да се създаде среда, която тласка малолетните и непълнолетните към ситуации не само създаващи предпоставки, но дори стимулиращи девиантно поведение.

За израстването и развитието на децата в семейството, за възможностите да се избегне девиантното им поведение е от изключително важно значение интелектуалното и образователно ниво на родителите, защото освен всичко друго, те са неизбежният ежедневен пример за тях, за реакции и подход при решаването на непрекъснато възникващите и различни по характер житейски ситуации, в които твърде често са замесени и децата. Не бива да се пропуска и обстоятелството, че факторът образование на родителите е от особено важно значение поради факта, че твърде често той върви „ръка за ръка“ с битовите и икономическите проблеми в семейството, което при този семеен модел предполага реални възможности за преодоляване на проблемите от такъв характер. Семейната финансова криза, разрухата на семейния икономически модел и въобще увеличаващата се бедност са много сериозни предизвикателства не само пред децата и семействата, те са предизвикателства пред обществото ни и поради това, че са елементи от политическия и икономическия модел на преход, в който се намираме. Тази криза е родена от фалитите на фирми и компании, от колапса на семейното бюджетиране, от перманентния, неконтролируем и задържащ се на високо ниво процес на безработица и икономически дестабилитет на държавата, от растящия брой на необразовани и несоциализирани родители и деца, от увеличаващите се семейни маргинализирани общности, които фактори взети заедно пораждаат елементи на девиантно и дори на престъпно поведение сред малолетните и непълнолетните български граждани. Финансовата и икономическа семейна нестабилност, несигурността в паричната обезпеченост на утрешния ден предпоставят нарастване на проблема в обществото,

обособяващ физическото и психическото малтретиране и сексуалното посегателство спрямо малолетните и непълнолетните.

Семейството създава среда, която изначално има за цел да възпитава в любов и добронамереност към всички, да възпитава в дисциплинираност и постоянство по отношение на културата на образование и приемане на моралните човешки ценности, защото родителите са тези, които трябва да създадат условията, в които децата да се чувстват свободни, но и ангажирани с модела на изграждане на семейните и общочовешките ценности. Те трябва да бъдат добри, но и строги, когато контролират прилаганите модели и методи за стимулиране и наказание по отношение на грешните постъпки, очаквайки да бъдат полезни и разбрани от децата си. Родителският авторитет трябва да е дозиран и подплатен с реална искреност, а стимулирането и поощряването на децата да носи у тях радост и размисъл за свършеното, за пропуснатото, както и за реалностите на обикалящия детето свят. Всички фактори на семейна дисхармония влияят върху профила на развитие на децата, защото формират у тях поведение, което можем да характеризираме като девиантно или най-малкото създават предпоставки за развитието му. Влиянието им е пряко и непосредствено върху съзнанието, духа, физическата и интелектуалната мощ на децата в семейството, което ги травмира и натоварва допълнително. Точно поради тази причина, когато анализираме девиантното поведение на малолетните и непълнолетните при извършено от тях противоправно действие или престъпление, най-напред трябва да търсим сред източниците за това им деяние семейството, неговата наличност или липса, за да се ориентираме в житейската им среда.

Разгледаната и представена дотук теза за ролята и влиянието на семейството, като фактор за зараждащо се или за породило се вече девиантно поведение у децата, обобщава влиянието му, като институт на брака. Едновременно с това е необходимо да се подчертае, че реалностите на живота сочат нарастване на разтрогването на браковете, нарастване на броя на хората в репродуктивна възраст, които не желаят да сключват граждански брак, увеличаване на броя на родените без брак деца и увеличаване на родените от родители под осемнадесетгодишна възраст. Съществуват най-малко две групи фактори, свързани с негативното влияние на семейството върху децата, като първата е резултат от въздействието, оказващо отрицателни явления от страна на родителите и е свързан със състоянието, бита и въобще със статута на семейството, а втората група фактори, влияещи негативно върху децата, е резултат от неправилните методи на възпитание, които родителите използват, които почти винаги вървят заедно и си влияят взаимно.

Литература

1. Антонов А. И., Медков В. М., 1996, с. 106.
2. „Тълкуване на сънищата”, Фройд, З. 1993.
3. Farrington, D., 2005, с. 177-190.
4. Е. Ериксън, 1996, с. 108.
5. Защитен дисертационен труд на тема „Динамика на профила на девиантното поведение на малолетните и непълнолетните правонарушители за периода 2010 г.-2014 г. в община Стара Загора“.